INLEIDING - Myrte Hoekstra, Ilona van Breugel, Anouk Tersteeg en Ympkje Albeda

STEDELIJKE DIVERSITEIT EEN INTRODUCTIE

Steden worden steeds diverser wat betreft hun bevolkingssamenstelling en de functies van de stad (werken, wonen, vrije tijd). Wetenschappers spreken in dit kader steeds vaker over de opkomst van superdiverse steden en wijken. In dit themanummer onderzoeken we de betekenis van deze ontwikkeling voor beleidsmakers, bewoners en ondernemers in diverse steden en wijken.

Diversiteit wordt vaak gezien als kenmerkend voor het leven in de (grote) stad. Door de concentratie van economische kansen bieden steden van oudsher een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor inwoners uit binnen- en buitenland. Wetenschappelijk onderzoek naar stedelijke diversiteit gaat dan ook ver terug. Toch is er in het afgelopen decennium hernieuwde belangstelling voor het onderwerp. Het artikel dat de socioloog Steven Vertovec in 2007 publiceerde in het tijdschrift *Ethnic and Racial Studies* heeft hier een belangrijke bijdrage aan geleverd. In dit artikel beschrijft Vertovec veranderingen in de bevolkingssamenstelling van Londen en roept hij wetenschappers en beleidsmakers op om niet alleen naar etnische verschillen te kijken maar om ook andere dimensies van diversiteit, waaronder taal, religie, migratiestatus en banden met het land van herkomst, mee te nemen. Het gedachtegoed van Vertovec lijkt een kentering teweeg te hebben gebracht in onderzoek naar stedelijke diversiteit. Verscheidene onderzoekers bouwen – op hun eigen wijze – voort op zijn ideeën.

Superdiversiteit volgens Vertovec

Vertovec betoogt dat de hedendaagse aard en omvang van stedelijke diversiteit fundamenteel anders is dan in de periode vóór 1980. Tot de jaren tachtig waren migratiestromen mondiaal nog relatief overzichtelijk. In het Verenigd Koninkrijk, maar ook in België en Nederland, was er in de decennia na de Tweede Wereldoorlog voornamelijk immigratie van gastarbeiders en hun gezinnen. De migranten die naar Europa kwamen waren relatief homogeen op het gebied van opleidingsniveau, cultuur en etniciteit: het betrof voornamelijk laagopgeleide migranten uit Noord-Afrika, Turkije en in mindere mate uit Zuid-Europa. Dit veranderde in de jaren tachtig toen mensen door toegenomen mobiliteit gemakkelijker konden migreren om elders een bestaan op te bouwen. Door deze nieuwe migratiestromen is de omvang van en de verscheidenheid aan transnationale netwerken enorm toegenomen. Deze netwerken maakten op hun beurt vaak weer nieuwe migratie mogelijk. Er is dus sprake van een enorme toename in migratiestromen wereldwijd en een diversificatie van migratiemotieven.

Foto: Daniel Lobo

Deze migratiestromen leiden tot een toenemende diversiteit in de steden en wijken van de gastlanden. Waar veel nieuwe migranten in eerste instantie vooral naar de grote steden trekken, worden door nieuwe migratiestromen – bijvoorbeeld Oost-Europese arbeidsmigranten die in Limburg in de landbouw werken – en de groei van de tweede en derde generatie ook wijken in middelgrote en kleine steden steeds diverser. Vertovec noemt deze wijken 'superdivers', verwijzend naar de diversiteit in termen van etniciteit, religieuze beleving, culturele identiteit, gender, leeftijd, huishoudtype en sociaaleconomische status, maar ook op het vlak van verblijfsrecht, taal, sociale netwerken, seksuele identiteit en opvoed- en leefstijlen. Volgens Vertovec maakt het ontstaan van deze toegenomen demografische verscheidenheid het moeilijker om etnische groepen als homogeen te beschouwen en deze onderling met elkaar te vergelijken. Leefomstandigheden en behoeften van mensen worden niet bepaald door één factor zoals etniciteit, maar door de interactie van verschillende factoren. Het is dus zaak aandacht te besteden aan de verscheidenheid aan opvattingen, achtergronden, kansen en behoeften. Als voorbeeld neemt Vertovec (2007) de Somaliërs in Londen onder de loep. Hij beschrijft onder andere hoe deze 'groep' bestaat uit Britse ingezetenen, vluchtelingen en asielzoekers, mensen met een verblijfsvergunning, ongedocumenteerden, en mensen die via andere landen van Somalië naar Londen zijn gekomen. Kortom: mensen met heel verschillende achtergronden en behoeften. Om de zogenaamde 'diversifiëring van diversiteit' te begrijpen en hier beter op in te kunnen spelen roept Vertovec de wetenschap en beleidswereld op niet langer de 'etnische lens' centraal te stellen, maar meer oog te hebben voor de verschillende aspecten en het dynamische karakter van diversiteit.

Migratiestromen leiden tot een toenemende diversiteit in steden en wijken

Superdiversiteit… Niet alleen een demografisch fenomeen

De veronderstelde effecten van een superdiverse stad en samenleving gaan echter verder dan alleen een toename in demografische complexiteit. Het gaat ook over de normalisering van diversiteit en de gevolgen hiervan voor machtsverhoudingen en alledaagse omgangsvormen in de stad. Zo beargumenteert de socioloog Maurice Crul dat superdiversiteit, en in het bijzonder het verschijnsel van *majority-minority* steden waarbij niet langer één etnische groep de meerderheid heeft maar de stad is opgebouwd uit enkel etnische minderheden, zal leiden tot meer wederzijdse acceptatie. Hiermee komt ook het idee van integratie of assimilatie in de ontvangstsamenleving op losse schroeven te staan. In een stad bestaande uit minderheden zou immers niet langer sprake zijn van een dominante 'mainstream' cultuur waarin nieuwkomers integreren, maar geen enkele groep is in staat om de eigen normen op te leggen aan anderen. Wie zich aan wie aanpast, hangt dan af van interacties in de context van alledag, bijvoorbeeld op straat, school of werk. Sociaal antropoloog Suzanne Wessendorf spreekt in dit kader over *commonplace diversity*: diversiteit wordt ervaren als normaal en onopmerkelijk. Op basis van haar onderzoek in de Londense wijk Hackney stelt ze dat bewoners zich houden aan een '*ethos of mixing*', waarbij ze over het algemeen positief staan ten opzichte van diversiteit en in de publieke ruimte interacties aangaan met buurtbewoners met een andere achtergrond, ook al zijn hun privérelaties vaak met mensen uit hun 'eigen' groep. Spanningen ontstaan niet vanwege de diverse bevolkingssamenstelling, maar doordat sommige groepen – Wessendorf noemt met betrekking tot de wijk Hackney orthodoxe joden en hipsters – zich onttrekken aan deze gedeelde norm van sociale menging.

Hoewel de diversiteitsliteratuur interessante vragen opwerpt over het samenleven in de diverse stad, klinkt er ook kritiek op het veronderstelde gemak waarmee diversiteit tot norm verheven wordt. De linguïst Sinfree Makoni spreekt in dit verband kritisch over het verhullende en romantiserende taalgebruik rond superdiversiteit, dat volgens hem ten onrechte een beeld schept van gelijkheid ('we zijn allemaal divers') en voorbij gaat aan voortdurende machtsverschillen tussen groepen en de hardnekkigheid van xenofobie en racisme. Bewoners met een migratieachtergrond vormen inmiddels ongeveer de helft van de bevolking in steden als Amsterdam, Brussel, Rotterdam en Antwerpen, maar zij zijn zeker niet evenredig vertegenwoordigd in politieke en economische instituties. Bovendien biedt, zoals ook opgemerkt door Maurice Crul, aanpassing aan 'mainstream' – de facto de witte middenklasse – normen en omgangsvormen nog steeds de beste kans op sociale mobiliteit voor de kinderen van migranten.

Daarnaast laten veel beleidsmakers en burgers blijken dat zij diversiteit helemaal niet zo positief vinden. Het verhitte politieke en maatschappelijke debat rond de integratie van bewoners met een migratieachtergrond in zowel Nederland als Vlaanderen laat zien dat de Nederlandse/Vlaamse cultuur nog steeds als (dwingende) norm wordt genomen. Naar aanleiding van de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2017 in Nederland peilde het Sociaal en Cultureel Planbureau de belangrijkste verkiezingskwesties en concludeerde dat zowel Nederlanders met als zonder migratieachtergrond maatschappelijk onbehagen en een toenemende polarisatie ervaren rond integratievraagstukken. Hierbij krijgen migranten veelal te maken met uitsluiting en discriminatie, terwijl sommige lang gevestigde Nederlanders de 'eigen' cultuur bedreigd zien door de komst van nieuwkomers. Dat deze bedreiging vooral wordt ervaren in relatie tot moslims illustreert bovendien dat complexe diversiteit in het politieke en publieke debat vaak wordt gereduceerd tot slechts enkele dimensies. Kortom, superdiversiteit betekent niet noodzakelijkerwijs dat de cultuur van de voorheen numeriek dominante meerderheid ook aan symbolische dominantie inboet. Historisch gegroeide economische, politieke en sociale structuren – bijvoorbeeld de in een eerder tijdperk verworven rechten voor minderheden – beïnvloeden immers de hedendaagse machtsstructuren, inclusief stedelijk beleid op het gebied van diversiteit. Beleidsmakers kunnen kiezen om (sommige vormen van) diversiteit te accommoderen of hier zelfs voor te plannen, of juist te gaan voor een 'kleurenblind' beleid gericht op het tegengaan van sociaaleconomische ongelijkheid. Deze keuzes hebben op hun beurt weer gevolgen voor de beleving van diversiteit in steden en wijken.

Tenslotte laat onderzoek naar de ervaring van diversiteit in het dagelijks leven zien dat er grote verschillen bestaan tussen en binnen steden in de mate van diversiteit, de vorm die diversiteit aanneemt en ook hoe hier door bewoners mee wordt omgegaan. Door processen van segregatie is superdiversiteit ongelijk verdeeld over de stad, waarbij de beeldvorming rond buurten met een concentratie van lage inkomens en migranten van buiten Europa negatiever is dan die van buurten waar veel succesvolle expats gehuisvest zijn. In het eerste soort plekken wordt diversiteit vaak afgeschilderd als negatief en wordt het gerelateerd aan criminaliteit, gebrekkige leefbaarheid en het ontbreken van sociale cohesie – denk bijvoorbeeld aan de berichtgeving over moslimextremisme in de Haagse Schilderswijk en het Brusselse Molenbeek, of de ophef rond 'treitervloggers' in de Zaanse wijk Poelenburg. Soms wordt er juist gewezen op de kansen die dit soort concentratiewijken bieden aan (pas gearriveerde) migranten wat betreft het opdoen van netwerken en sociale mobiliteit. In de expat buurt daarentegen

De tuin van Het Gemaal op Zuid aan het Afrikaanderplein in Rotterdam
Foto: Katy Workinger/ Damageclothing.com

zal de overheid over het algemeen veel minder geneigd zijn om diversiteit als problematisch te beschouwen. Allerlei aspecten zoals de geschiedenis en bevolkingssamenstelling van de buurt, locatie en de samenstelling van de woningvoorraad beïnvloeden potentieel hoe diversiteit wordt afgebeeld van buitenaf – door media of beleidsmakers – en ervaren van binnenuit door bewoners en ondernemers. De vraag in hoeverre bewoners diversiteit zien als *commonplace* dan wel juist grote culturele verschillen ervaren, en in hoeverre een veranderde demografie ook leidt tot verschuivingen in (lokale) normen en machtsverhoudingen kan dan ook niet los worden gezien van de geografische context.

Bijdragen in dit themanummer

Dit themanummer van Agora gaat in op de betekenis van de toenemende complexe stedelijke diversiteit voor beleidsmakers, bewoners en ondernemers. Hoe wordt de toenemende diversiteit ervaren in verschillende delen van de stad en hoe vindt de discussie rond superdiversiteit zijn weerslag in de beleidswereld? Hierbij zoemen we vooral in op wijk- en buurtniveau.

We starten met een bijdrage van Elise Schillebeeckx over de rol van aankomstwijken voor de sociaaleconomische mobiliteit van migranten in de Vlaamse steden Antwerpen, Aalst en Liedekerke. De etnische concentratie in dergelijke aankomstwijken wordt vaak geproblematiseerd omdat het de integratie tegen zou werken en is dan ook een geliefd onderwerp van beleidsinterventies. In dit artikel laat Schillebeeckx echter zien dat de sociale netwerken die worden opgedaan in deze aankomstwijken van groot belang zijn in de zoektocht naar werk en een woning voor nieuwkomers. Een succesvolle aankomstwijk heeft echter wel de juiste ondersteuning nodig. Ze adviseert de overheden in Vlaanderen daarom om de aankomst- en transitiefunctie van wijken te ondersteunen. Hoe beter de aankomstwijk haar functie kan vervullen, hoe meer de stad als geheel daar haar de vruchten van plukt.

Op basis van onderzoek in achterstandsbuurten in Antwerpen en Rotterdam onderzoeken Anouk Tersteeg en Ympkje Albeda vervolgens de vestigingsmotieven en de buurttevredenheid van bewoners met verschillende sociaaleconomische en etnisch-culturele achtergronden. In de literatuur wordt vaak het beeld geschetst dat bewoners uit de witte middenklasse er bewust voor kiezen om in superdiverse buurten te wonen, terwijl lage inkomensgroepen en etnische minderheden geen keuze zouden hebben en 'gevangen zitten' in deze wijken. Uit de ervaringen van de bewoners van de Rotterdamse en Antwerpse wijken blijkt echter dat stedelijke diversiteit niet alleen een rol speelt in de woonvoorkeuren van de witte middenklasse, maar juist ook in die van minderheden. Voor de meeste geïnterviewden blijken de lage huizenprijzen echter het belangrijkste motief om naar een diverse wijk te verhuizen en niet de diversiteit *an sich.* Eenmaal wonend in deze diverse wijken, waarderen de bewoners de diversiteit wel.

We vervolgen ons themanummer met een recensie van *The Urban Crisis* van de bekende socioloog Richard Florida, geschreven door Ympkje Albeda en Ilona van Breugel. Richard Florida verwierf wereldwijde bekendheid met zijn werk over de 'creatieve klasse' als motor voor stedelijke economische ontwikkeling. In zijn laatste publicatie beschrijft Florida hoe de economische groei, mede gestimuleerd door de creatieve klasse, gepaard gaat met grote ongelijkheid tussen en binnen steden. Een beperkt aantal steden profiteert onevenredig van de innovatie, en ook binnen de steden blijken niet alle wijken de vruchten te plukken van economische vooruitgang.

Superdiversiteit gaat voorbij aan voortdurende machtsverschillen tussen groepen

Na deze vraagstukken over aankomst en vestiging gaan we verder in op het samenleven in de wijk, waarin sociale cohesie en beeldvorming centraal staan. In het essay van Nick Schuermans, Stijn Oosterlynck, Thomas Swerts, Joke Vandenabeele en Marc Jans staat de vraag centraal wat de toenemende diversiteit betekent voor de onderlinge solidariteit in de samenleving. Op basis van het DieGem project dat is uitgevoerd in Vlaanderen en Brussel onderzoeken de auteurs de verbindingen, verbanden, netwerken en relaties die solidariteit creëren in een diverse samenleving. In plaats van op zoek te gaan naar een consensus en gedeelde normen en waarden – zoals de pleitbezorgers van sociale cohesie voorstellen – is het nodig om de structuren van de maatschappij te bevragen en te 'ont-regelen'.

In hun artikel over de Amsterdamse Bijlmer bespreken Marijn Ferier, Fenne Pinkster, Myrte Hoekstra en Annefleur Noom de stigmatisering van de wijk, en belichten zij de spanning tussen deze beeldvorming en de beleving van bewoners zelf. Terwijl de Bijlmer in de media wordt neergezet als zwarte buurt of getto, en hiermee samenhangend als arm, crimineel en verloederd, zien veel bewoners de culturele diversiteit van de Bijlmer juist als meerwaarde van de wijk. Deze waardering van diversiteit heeft meerdere facetten: het grote aandeel bewoners met een migratie-achtergrond en de aanwezigheid van de 'eigen' gemeenschap geven bewoners een gevoel van vrijheid en de mogelijkheid om 'zichzelf' te zijn. Waar de buitenwereld problematische culturele homogeniteit waarneemt, ervaren en waarderen bewoners juist de culturele diversiteit van de wijk.

De regionale Afrikaandermarkt in Feijenoord
Foto: Zoë Cochia

Beeldvorming en identiteitsmarkering spelen ook een belangrijke rol in de toenemende diversiteit in het horeca-aanbod in de Nederlandse steden. Ilona van Breugel en Warda Belabas kijken hoe kleine koffiezaakjes spelen met verschillende identiteitsmarkeringen, waarin sommigen een specifiek publiek zoeken terwijl andere zaken juist actief streven naar een inclusieve identiteit, voor een stukje '*commonplace diversity*' bij je kop koffie.

We sluiten het themanummer of met een dubbelinterview met Peter Scholten (Erasmus Universiteit Rotterdam) en Stijn Oosterlynck (Universiteit Antwerpen) over de uiteenlopende beleidsreacties op superdiversiteit in verschillende Nederlandse en Vlaamse steden. Hoewel de verschillende steden allemaal afstand lijken te hebben genomen van het voormalige doelgroepenbeleid, blijkt een bredere vertaling van superdiversiteit op de beleidsagenda lastig te realiseren. De beleidsaandacht voor diversiteit, maar ook zaken als racisme en discriminatie verschilt dan ook sterk per stad, van internationaal georiënteerde 'happy diverse' steden tot steden die moeite hebben de toenemende diversiteit van hun bevolking te accepteren.

Door processen van segregatie is superdiversiteit ongelijk verdeeld over de stad

Literatuurselectie

Crul, M. (2016) Super-diversity vs. assimilation: How complex diversity in majority-minority cities challenges the assumptions of assimilation. Journal of Ethnic and Migration Studies 42, nr. 1, pp. 54-68.

Makoni, S.B. (2012) A critique of language, languaging and supervernacular. Muitas Vozes 1, nr. 2, pp. 189-199.

SCP (2017) Kwesties voor het kiezen. Analyses van enkele maatschappelijke thema's voor de Tweede Kamerverkiezingen 2017. Den Haag: SCP.

Vertovec, S. (2007) Super-diversity and its implications. Ethnic and Racial Studies 30, nr. 6, pp. 1024-1054.

Wessendorf, S. (2013) Commonplace diversity and the 'ethos of mixing': Perceptions of difference in a London neighbourhood. Identities: Global Studies in Culture and Power 20, nr. 4, pp. 407-422.

Myrte Hoekstra (m.s.hoekstra@uva.nl) is als postdoc verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.
Anouk Tersteeg (a.k.tersteeg@uu.nl),
Ilona van Breugel (vanbreugel@essb. eur.nl) en
Ympkje Albeda (ympkje.albeda@uantwerpen.be) zijn als promovendus verbonden aan respectievelijk de Universiteit Utrecht, de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Universiteit Antwerpen. Alle vier doen of deden ze onderzoek naar stedelijk diversiteit.